

ХЕРОЈИ И ПЕСНИЦИ. ПОГЛЕД ЈОВАНА ДУЧИЋА НА ВЕЛИКИ РАТ

ЗОРАНА З. ОПАЧИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се бавимо есејистичким погледима Јована Дучића на Велики рат. Дучић се вишеструко ангажовао за српске интересе током балканских ратова и Великог рата, као службеник у дипломатији, као јавна личност и као песник и есејиста. У првом делу рада бавићемо се тумачењем ставова из *Блаја цара Радована* о природи песника и хероја примењивих на његову есејистику. По Дучићу, песник је „највећи патриота“ и његова природа комплементарна је херојима. Пратећи свој унутрашњи налог, Дучић ствара корпус посвећен балканским и Великом рату који је имао снажну рецепцију у периодици током ратова. Други део рада посвећен је истраживању особености есејистичке књиге *Сјаза њоред њуша*, насталој у време Другог светског рата. Одустајући од идеје југословенства уочи светског рата, аутор има потребу да у новом контексту, са дистанце изнова сагледа епоху династије Карађорђевића и улогу значајних политичара, државника и дипломата. У време настанка есеја о Петру и Александру Карађорђевићу и о Солунском фронту, краља Александра више нема на овом свету, баш као ни монархије стечене његовом војничком командом – она се управо распала пред Дучићевим очима. И зато има потребу да коментарише обе монархове историјске улоге: хероизам врховног команданта и противречно деловање краља. Указујемо на посебан есејистички слој посвећен похођењу гробница владара великих империјалистичких сила које су држале српски народ у заточењу (аустроугарске и османске), чиме се, у времену нових ратних страдања, показује ефемерност империјалистичких освајачких похода. Иако није непосредно учествовао у ратовима, Дучић је својим песничким, културним ангажовањем испуњавао свој унутрашњи налог патриоте.

Кључне речи: *Сјаза њоред њуша*, улога и позив песника, национални идентитет, есејистика

Када је почео Велики рат, Дучић је имао око четрдесет три године – самим тим, није ни био у прилици да ратује. Пошто је од 1910. почео да ради у Министарству иностраних дела, у посланству у Софији као писар 1. класе, период до Првог светског рата провео је у Риму

* Учитељски факултет Универзитета у Београду, имејл: zorana.opacic@uf.bg.ac.rs

(као секретар 5. класе) а 1914. премештен је у Атину (као секретар посланства). У Атини је дочекао прве победе и поразе српске војске и као службеник посланства био је у непосредном контакту са Краљем Петром и регентом Александром. Пред крај рата премештен је за Мадрид да би се у Атину вратио током 20-их година прошлог века.¹

Међутим, иако је рат провео изван фронта, то не значи да се држао по страни. Још поводом анексије БиХ објавио је проглас „Београђани, отаџбина је у опасности“ у *Политици*,² којим је позвао јавност на велики народни митинг 23. септембра 1908. и уписао се на листу добровољаца, заједно са Нушићем, Рибникаром и другим истакнутим личностима („Београд је, као један човек, устао и на позив се одазвао“),³ за чим су следили брошура на италијанском, као и чланци у *Словенском јују* и *Новом времену*.⁴ Свој завичај, Херцеговину, сматрао је простором значајним за цео српски народ:

„Мостар се може одвојити од свега другог, али не од српске традиције, хајдучке прошлости, и српске поезије. (...) Не само једна српска покрајина, него и једна цела српска отаџбина не може без тих имена бити потпуна.“⁵

Стицајем околности склоњен од албанске голготе, он себе види у улози сведока⁶ кроз позив песника који ће, како каже у „Аве Србији“, опевати „бесни понос синова“, „горки завет страдања и моћи“ који мотивише народ да „у болу и слави буде први“. У поглављима о песницима и херојима из *Блаја цара Радована* посредно се објашњава мисија песника у

¹ Од 1921. до 1924. враћен је у Атину – Нав. дело, стр. 39.

² Јован Дучић, *Београђани, отаџбина је у опасности!* (1908), Моји сапутници: књижевна обличја, прикази и белешке; чланци. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 4, Београд-Сарајево, 1989, стр. 585–589.

³ Живко Милићевић, *Дучић у Политици, 1908*, у: *О Јовану Дучићу 1900–1989*. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 6, Београд-Сарајево, 1989, стр. 462–465.

⁴ Јован Дучић, *Словени и Босна* (1908), *Босна и Херцеговина* (1909), *Босна и Херцеговина: њихова историја – њихова црква* (1910), *Босна и Херцеговина у нашој историји* (1928), у: Моји сапутници: књижевна обличја, прикази и белешке; чланци. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 4, Београд-Сарајево, 1989. Исте 1908. године Дучићев задатак је био да у Риму лобира против анексије БиХ. У те сврхе написао је брошуру *L'annessione della Bosnia e dell' Erzegovina e la questione serba*, Roma: Tipografia Labicana, 1908, чиме је покушао на утиче на ставове италијанске владе.

Још један Дучићев савременик сведочи о анексионој кризи и узаврелој атмосфери на београдским улицама, описујући вишедневне демонстрације, кордони полиције који спречавају демонстранте да приђу аустроугарској амбасади у Крунској улици, обраћање престолонаследника Ђорђа са балкона, Нушића на белом коњу, мобилизационо место за пријаву добровољаца испред споменика Кнезу Михаилу – Станислав Краков, *Животи човека на Балкану*, Београд: Наш дом – L'Age d'Homme, 2009, стр. 24–27.

⁵ Јован Дучић, *Мостар*, у: Градови и химере. Путописи; Стаза поред пута: Есеји и чланци. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 2, Београд-Сарајево, 1989, стр. 397.

⁶ На годишњицу ослобођења Битоља Дучић пише запис о повлачењу српске војске, проистекао из разговора са војним аташеом, пуковником Живком Павловићем, именован „Философија једне катастрофе“, и шаље га крфским *Српским новинама* – в. Радован Поповић, нав. дело.

времену страдања и херојства нације: „Покретачи међу људима су песник, херој, краљ и пророк“.⁷ Улога песника и хероја у рату су, како каже Дучић, комплементарне: потребни су једни другима, посебно у тешким временима: „Оно што понекад нема песник од хероја (снагу воље), то има херој од песника (идеал). Херој и песник, то су два близанца и два најсавршенија узора људског соја“.⁸

Дучићева свест о националном идентитету и његов патриотизам увек су били јасни и недвосмислени, без обзира на друге карактерне особине које су му савременици приписивали. За песника „отаџбина, то је савест друштва“⁹ а песник, бивајући „човек који је најдубљи; значи најдушевнији, и значи најраснији“¹⁰ јесте „непобитно и фатално највећи патриота“, „најчистија грудa своје земље“.¹¹

По Дучићевом мишљењу песник јесте еманација највишег идеала: „најизразитији и најпотпунији тип једне расе“, „пророк своје нације због свог дела које је у средишту националног живота“ – „духовна жижа која је у себе апсорбовала сва друга значења“¹² – филозофска, национална, патриотска, религиозна, интуитивна, пророчка и етичка. Његова улога је да покреће, инспирише, заноси, али и сублимише смисао борбе и страдања. Стога књижевник следи свој унутрашњи налог и објављује песме поводом балканских ратова („Брегалница“, „Вардар“, „Легија“ – 1913)¹³ и током Великог рата („Двобој“, „Крила“, „Непријатељ“, „Царица“, 1914; „Аве Србија“ и „Бугари“ (касније „Хорда“) 1916; „Владичица“, „Житије“, „Манастир“, „Радовиште“, „Цар“ – 1917; „Копљаници“, „Песма тишине“, „Песма умирања“, „Слава“, „Химна победника“ и др. – 1918).¹⁴ Оне се прештампавају у великом броју српских гласила у емиграцији (у српским гласилима у Грчкој, Француској, Тунису, Русији, Аргентини). Биће народа који се бори за повратак у своју отаџбину опевано у овом песничком корпусу покреће праведничка идеја завета датог „родном небу“ („На рукама пуним победничке моћи / носи своје родно небо, као слеме“ – „Брегалница“ / „и траг ових истих што су данас пали / видеће се сутра како светле небом“ – „Химна победника“).

Популарност песме „Аве Србија“ видљива је из честог прештампавања током самог рата, у гласилима простора на којима је српска војска била смештена и у којима је било српске емиграције. Објављује се прво на Крфу, у *Српским новинама*,¹⁵ па, затим, у солун-

⁷ Јован Дучић, *Блајо цара Радована: књија о судбини*, Београд: Просвета, 1997, стр. 303.

⁸ *Нав. дело*, стр. 226.

⁹ *Нав. дело*, стр. 224.

¹⁰ *Нав. дело*, стр. 226.

¹¹ *Нав. дело*, стр. 224, 225.

¹² *Нав. дело*, стр. 307.

¹³ Ружица Миликић Стојковић, *Библиографија*, у: Јован Дучић, *Песме*, Београд: СКЗ, 1968, стр. 337. Песме су више пута прештамповане у *Пијемонџу*, *Новом Србину* и током Великог рата, у крфским *Српским новинама* и женевском *Видовдану* 1918, па, затим и после рата.

¹⁴ *Нав. дело*, стр. 337–342.

¹⁵ Међутим, за разлику од других аутора међуратне књижевности, Црњанског и Кракова пре свега, боравак на Крфу и путовање по простору скорашњег страдања српских војника не производи у њему било какве асоцијације на Велики рат. „Писмо с Јонског мора“ посвећено је лепоти медитеранског пејзажа, реминисценцијама на антику и близини лепе сапутнице Холанђанке.

ском *Српском гласнику* и крфској *Зори* 1916, следеће године у париском листу *Наша отаџбина*, листу *Найред* из Бизерте (Тунис), 1917. штампана се у Буенос Аиресу, у *Илустрованом Јаграну* (Аргентина), у листу *Уједињење* из Чељабинска (Русија) и солунском *Рајном дневнику* 1918. године (помињемо само издања у периодици током рата). Песма се преводи на француски и објављује у париском листу *La Patrie Serbe* (1916/1917) и женевском *La Serbie* (1917);¹⁶ а знатно касније (1931. и 1945) преводи се и на чешки језик.¹⁷ Сличну популарност имају и друге песме из овог корпуса, објављиване у крфским и солунским гласилима током и после рата („Химна победника“ штампана се и у женевском *Виговдану*). Знатно касније песме настајале у време балканских и Великог рата окупљају се у корпус патриотских песама у *Царским сонетима* (1930).

И поред чињенице да се 1929. по преименовању монархије у Краљевину Југославију радовао држави у којој коначно живи сједињени српски народ,¹⁸ поступно је схватао да околности не иду на руку националним интересима. Споразумом Цветковић-Мачек из 1939. његово Требиње прелази у састав Бановине Хрватске, што је за њега био страховити ударац. Тадашњи амбасадор у Букурешту био је сломљен том вешћу и бесан на Цветковића, „називајући га издајником Српства“.¹⁹ Одустајући од идеје југословенства, иако је и даље обављао дипломатску улогу Краљевине Југославије, говорио је својим румунским пријатељима: „Србин сам свим својим бићем, волим свој народ из којег сам поникао“.²⁰ Када је Шпанија, у којој се налазио на дужности 1941, признала Независну Државу Хрватску, Дучић је 1. јула прешао у независни Португал и, затим, на сопствену иницијативу, заувек напустио Европу, чиме се замерио југословенској емигрантској влади у Лондону. И поред тога што је званично био и даље у њеној служби, његово делање полазило је искључиво из националне перспективе: „Дучић је све своје способности ставио у службу угроженог Српства“ и „није се обзирао на нападе“.²¹ Његове суморне слутње брзо су се обистиниле у застрашујућим вестима о злочинима над српским становништвом у НДХ.

Нови светски сукоб активира у њему сећање на Велики рат. Има потребу да се осврне и преиспита епоху династије Карађорђевића, период од Великог рата до краја међуратног периода, као и улогу значајних политичара, државника и дипломата у том периоду (есеји о Николи Пашићу и о дипломати Светиславу Симићу) – покушавајући да са просторне и временске дистанце уочи знаке који су водили ка суноврату. Из таквих аспирација настаје есејистичка књига *Сјаза поред њуџа*, сачињена од од седам текстова. Књига је најављена у *Сабраним делима* из 1942, као осма књига едиције, а штампана је 1951. у издању Српске народне одбране у Америци. Приређивачи Меша Селимовић и Живорад Стојковић увршта-

¹⁶ *Нав. дело*, стр. 356.

¹⁷ *Нав. дело*, стр. 356.

¹⁸ Јован Дучић, *Реч Југославија (1929)*, Моји сапутници: књижевна обличја, прикази и белешке; чланци. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 4, Београд: Сарајево, 1989, стр. 609–612.

¹⁹ *Нав. дело*, стр. 122.

²⁰ Вирђил Карианопол, *Из букурештијанских дела Јована Дучића*, у: О Јовану Дучићу 1900–1989. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 6. Београд-Сарајево, 1989, стр. 468.

²¹ Коста Ст. Павловић, *Јован Дучић*, Београд: Откровење, 2001, стр. 171.

вају је у *Сабрана дела Јована Дучића* 1989, „као прилог књизи Дучићевих „путничких писама“ *Градови и химере*, наглашавајући да чланци нису објављивани пре рата, што указује да су настали у Америци.²²

Сећања започињу Великим ратом и сусретима са регентом Александром („На Солунском фронту са регентом“), у Атини, где је Дучић радио у посланству. Као добар познавалац антике и образован човек, Дучић постаје регентов водич. Ободрен је регентовом личношћу, у њему види образованог човека који у себи носи црту филозофског и у својој појави отменост и деликатност и радозналост. Регента на његов захтев води у Елеусину и говори му о светилишту богиње Деметре које су посећивали највећи људи старе Атине, због „упућења у надземаљско и оносветско“.²³ Можемо претпоставити због чега је регент био заинтересован за култ оностраног, хтонског, тражећи смисао свеколиког ратног страдања, и у њему сопствену улогу и смисао. У јесен 1917. регент га позива да иду у заједничку посету Солунском фронту и коти славе – Кајмакчалану.²⁴ Дучић има прилику да види и другу страну регентове личности: неустрашивост, силину, снажан осећај дужности и одговорности према војницима које предводи, понос због њиховог херојства. Регент живо говори о Кајмакчалану и својом имагинацијом задивљује Дучића:

„...замислите, да се на тај бедем између неба и земље попео, управо испузио под ватром, српски војник до врхунца, да одатле бајонетском ватром отера Немце (...) и Бугаре (...) Ја сам одиста гледао на ту тачку задивљен. (...) До јуче непознати брег, био је сад епска слава.“²⁵

То је, уједно, и једини пут да је Дучић пришао непосредним борбама на фронту. На поласку искусни дипломата Живојин Балугџић опрема Дучића бундом, дају му револвер, вранца за пењање на Катунац, где их пуковник Петар Машић уводи у укопану земуницу, у заклону између Ветреника и Доброг поља²⁶ које држе Бугари. Дучић је шокиран регентовом спремношћу да стане на положај изнад осматрачнице где ће бити у домету бугарске

²² Приређивачи напомињу како есеји из *Сџазе њоред њуџа* „нису били претходно штампани, нити је нађен траг њиховим рукописима у музејима и библиотечким архивама – Селимовић, Меша; Стојковић, Живорад (ур.), *Најомене њприређивача*, у: Јован Дучић, *Градови и химере*. Путописи; Стаза поред пута: Есеји и чланци. *Сабрана дела Јована Дучића*, књ. 2, Београд-Сарајево, 1989, стр. 476.

²³ Јован Дучић, *На Солунском фронту са рејентом*, у: *Градови и химере*. Путописи; Стаза поред пута: Есеји и чланци. *Сабрана дела Јована Дучића*, књ. 2, Београд-Сарајево, 1989, стр. 399.

²⁴ „Највиши врх планине Нице, на граничној линији Србије и Грчке за време Великог рата и утврђена линија фронта коју су држале јаке бугарске снаге. (...) О значају позиције сведоче и називи, Бугари су Кајмакчалан звали „Борисов град“, јер су га сматрали неосвојивим, а Срби „Капија слободе“, јер су ту први пут закорачили у своју земљу“ – Наташа Јовановић, *Појмовник њойонима у Рововцу*, Станислав Краков, *Сиваралашџиво о Великом рају*, Зорана Опачић, Наташа Јовановић (прир.), *Дела Станислава Кракова*, Београд: Службени гласник – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2020, стр. 82–83.

²⁵ Јован Дучић, *На Солунском фронту са рејентом*, нав. дело, стр. 401.

²⁶ Кота 1877 на северном масиву гребена планине Нице, између кота Кравица и Сокола.

артиљерије. Он сам труди се да заузме положај у земуници где ће бити најбезбеднији, „угао где је сваки погодак немогућ“.²⁷ На свесрдну молбу пуковника Мишића да покуша да убеди регента да се склони са истурене позиције, он излази прилично уплахирен. Своју nelaгоду што и сам постаје могућа мета покушава да сакрије, обраћајући се регенту:

„Требало је, Височанство, рекох, храброст неког непознатог претка, да се и сам дрзнем и попнем овамо... Преклињем Вас, склоните се, јер сам положај не може бити опаснији... Говорио сам одиста искрено узбуђен.“²⁸

Ако имамо у виду његов исказ „Али песник који би био кукавица не да се ни замислити“,²⁹ онда се морамо запитати због чега је морао посегнути за храброшћу непознатог претка како би изашао на непријатељски видик. Дучићу је очигледно страна војничка логика коју поседује регент који свесно пркоси непријатељу, дајући тиме пример војницима да се он сам не боји бугарских граната. Такође, када сазнаје да су се водили путем који Бугари са Ветреника често гађају у жељи да погоде регента, он је прилично уплашен, за разлику од Александра који му понешто цинично упућује „најлепши осмех човеков какав сам видео“.³⁰

Регент је поносан на херојско умирање српских војника (јасно је због чега је био интригиран елеусинским култом):

„Не знате како овакви сељаци спокојно пређу из живота у смрт ма на којем месту умирали. Као да је смрт једна обмана, предрасуда, интрига. Ако је ваш Катон умро као стојик без узбуђења и страха, то је зато што је као стоик имао о смрти једну идеју за коју се спремао целог живота. А овај српски сељак у сваком добу живота подједнако има презирање смрти које изгледа филозофско. Значи да је херојство једно филозофско гледање на живот... Зар не?“³¹

Чињеница је да су ове речи „у оном пределу где је смрт на сваком кораку, у свакој капи воде и у сваком даху“³² оставиле дубок утисак на Дучића, који касније, у *Блају цара Радована*, анализира херојство као осећање части којим се брани идеја добра (херој гине за победу идеје и одликује га морална узвишеност). „Човечанство зове херојима само оне велике духове који су умрли за највиши смисао о добру, а то је идеја за коју се боре сви његови сународници. Ово је најчешће идеал о отаџбини и вери“.³³ Херојска смрт дубинско је својство народног духа, видљиво у епским народним песмама. И зато се за погинулим јунацима не жали,

²⁷ *Нав. дело*, стр. 402.

²⁸ Јован Дучић, *Градови и химере. Путописи; Сјаза њоред њуџа: Есеји и чланци. Сабрана дела Јована Дучића*, књ. 2, Београд-Сарајево, 1989, стр. 403.

²⁹ Јован Дучић, *Блајо цара Радована: књија о судбини*, Београд: Просвета, 1997, стр. 226.

³⁰ Јован Дучић, *Градови и химере. ...*, стр. 403.

³¹ *Нав. дело*, стр. 405.

³² *Нав. дело*, стр. 405.

³³ *Нав. дело*, стр. 267.

него се певањем посвећују („Српске народне песме опевају а не оплакују погинуле јунаке, јер их не сажаљевају него прослављају“)³⁴, њима се подижу споменици и знамења.

Таква регентова војничка неустрашивост и одлучност годину дана после Дучићеве посете фронту била је пресудна за пробој Солунског фронта, започет јуришима на Добро поље и Соко. Врховни командант командује храбро и стојички: „У славу или у смрт!“:

„Кад је 14. септембра 1918. године загрмело око шест стотина наших и француских топова и управило своју ватру на Добро поље и Соко, нико сем нас самих, па можда ни ми, није могао да слути значај битке која је отпочела. И требало је само петнаест дана, па да у страшном вртлогу, који смо ми начинили, ишчезне цела бугарска армија.“³⁵

Када Дучић пише свој есеј, краља Александра више нема на овом свету, баш као ни монархије стечене под његовом војничком командом – она се распада пред Дучићевим очима. И зато има потребу да диференцира две стране Карађорђевићеве историјске улоге: херојску улогу врховног команданта и противречну улогу владара у мирнодопским условима. У рату, краљ је добро знао шта је његова дужност, али вођење државе подразумевало је сасвим друге способности а „земља је била увек постављена на ивицу провалије. Хрвати су све чинили да је упропасте а Срби нису чинили ништа да је спасу“.³⁶ Дучић је са једне стране фасциниран краљевом образованошћу, склоношћу науци и уметности, али и свестан да је краљ доносио многе лоше одлуке, окружен саветницима који су радили „у његово име, а све најпре против њега“³⁷ (завађени политичари, ригидни генерали држали су владара „у духовном заточењу“). То је краља Александра начинило трагичном фигуром новије српске историје пошто су његови поступци изазивали отпор у целој краљевини. У „једном делу београдског друштва“ од самог почетка нове државе краљ је био „нечасно проглашен кривцем и зликовачки пресуђен“. Сматрало се грађанском храброшћу, каже Дучић, рушити двор и кривити га, што су Хрвати користили за своје сврхе. Усред новог светског рата, којим се све у шта је веровао и за шта се борио Александар Карађорђевић, срушило и нестало, Дучић сматра својом дужношћу „рећи добру реч за владара своје земље“³⁸ чему је и посвећен овај његов есеј.

Дучић издваја неколико типова хероја: општељудске хероје (какав је Прометеј), историјске хероје владаре и ратнике, какви су Александар Македонски и Наполеон; хришћанске мученике који страдају за веру и царство небеско, какав је кнез Лазар (који је херој

³⁴ Јован Дучић, *Благо цара Радована*, стр. 294.

³⁵ Станислав Краков, *Наша епопеја*, Стваралаштво о Великом рату, Зорана Опачић, Наташа Јовановић (прир.), Дела Станислава Кракова, књ. Београд: Службени гласник – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2020, стр. 328–329. Учесник у пробоју Солунског фронта, Станислав Краков, истиче како је Кајмакчалан био „синтеза херојства једне нације. Ништа величанственије свет није видео.“ – *Нав. дело*, 327.

³⁶ Јован Дучић, *На Солунском фронту са рејенишом*, у: Градови и химере. Путописи; Стаза поред пута: Есеји и чланци. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 2, Београд: Сарајево, 1989, стр. 405.

³⁷ *Нав. дело*, стр. 406.

³⁸ *Нав. дело*, стр. 407.

човечанства јер се борио за двоструки идеал, небеско царство³⁹ – у античко доба био би сматран полубогом). Изненађујуће у Дучићевој типологији јесте спуштање са узвишених примера на свакидашњи живот, на господственост као одлику људске природе. Он, дакле, издваја хероја салона и друштва,⁴⁰ не заборављајући да на крају напомене како су „истински артисти по правилу господа“.⁴¹ Тиме Дучић на посредан начин себи приписује ако не ратничко, а оно салонско херојство и господственост Херцеговца.

Посебан текст посвећен је историјској улози краља Петра чија је улога у Великом рату била важна, у сасвим другом контексту („Стари краљ Петар“).⁴² Први део есеја посвећен је историјској улози владара а други ту улогу додатно експлицира на основу личног сведочења о сусретима током Великог рата. Краљева личност приказана је са поштовањем и дивљењем: Петар је био заштитник демократије, бранилац Устава и закона, ратник, крстосац, заштитник хришћанства, због чега есејиста успоставља аналогију са Немањићима (нпр. балкански ратови пореде са немањићком битком на Велбужду). Све то довело је до формирања фигуре владара достојног дивљења, о којој пишу Данунцио (у вези са српско-турским ратом), Едмон Ростан и Морис Метерлинк. Тиме се формира лик краља мартира који у потпуности дели судбину народа у егзодусу.

Иако се Дучић не задржава детаљније на Ростановој песми „Четири вола краља Петра“, у есеју се истиче физичко изнуривање краља у повлачењу и невоље са којима се суочио, то јест издајство италијанског краља који не допушта Петру укрцавање на брод за Бизерту. Томе су посвећене и четири приче Станислава Кракова у *Времену* („Краљ Петар слави Св. Андреју Првозваног у Албанији“, „Четири вола краља Петра“, „Ноћ крај Дрима“, „Краљ Петар и Есад паша“),⁴³ добрим делом обликоване на основу сведочења краљевог ађутанта, пуковника Берислава Тодоровића (ког помиње и Дучић у свом тексту, као верног краљевог пратиоца). Захваљујући истоименој фотографији Владимира Бецића, ратног сликара штаба

³⁹ Јован Дучић, *Блајо цара Радована*, стр. 267.

⁴⁰ „Има један тип човека и хероја који постаје све ређи: то је господин, херој салона и друштва. Господин се рађа као и геније (...) Истински господин је више него племић јер је господство ствар расе а племство ствар класе. (...) У српском народу је господско осећање врло раширено у Херцеговини. (...) без једног господског осећања за живот не даје створити ништа узвишено за друге људе, најмање уметност (...) истински артисти су по правилу господа“ – Јован Дучић, *Блајо цара Радована*, стр. 280–281.

⁴¹ *Нав. дело*, стр. 281.

⁴² *Нав. дело*, стр. 442–454.

⁴³ Краковљеве новинске приче детаљно тематизују околности у којима је краљ у позним годинама, нарушеног здравља, прелазео Албанију: он се смрзава, пешачи по дубоком блату са штапом, изнурен, прославља своју крсну славу у бедној собици у Тирани, „са влажним, земљаним подом, уз мангале“, што му даје христолитике елементе. Залеђени Везиров мост над Дримом пролази са сељачким вуненим чарапама навученим преко чизама, а кад се аутомобил заглави у блату, пешачи све док му војници, не знајући о коме је реч, не помогну да се попне на воловску запрегу и дају му старо ћебе да се удобније намести. В. Станислав Краков, *Сиваралаштво о Великом рају*, Зорана Опачић, Наташа Јовановић (прир.), Београд: Службени гласник – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2020.

команде Шумадијске дивизије, начињеној приликом повлачења у Јанковој клисури 1915. а објављеној 1916. на насловној страници француског *L' Illustration*-а фигура краља на волујским коњима „коме је од читавог Краљевства остала једна кара са четири вола, на којој је ишао у изгнанство, јер је до краја остао веран својој речи, објављена у *Илустрасиону*, узбудила је цео свет“⁴⁴ прераста у иконичку представу српског страдања: „Три пута је овај број Илустрасиона морао да буде прештампаван (...) „Најболнија и најузвишенија фигура светскога рата“, написао је тада један француски историчар говорећи о великоме Краљу Ослободиоцу“.⁴⁵ Фотографија је дирнула Ростана, који 1916. пише песму која до српске публике стиже исте године, захваљујући Бојићевом преводу у крфским *Српским новинама*.

Иако се са Петром Карађорђевићем Дучић није успео упознати у Швајцарској током студија, виђао га је у вили смештеној у луци Халкис у коју је долазио из Атине да му реферише о стању српске војске и европској ситуацији, по Балутџићевом налогу. Дучић опажа његову топлину и доброту:

„Увек раздраган, прав као мач, са десном реуматичном ногом, која више није била поуздана, и са широким црним његовим очима, које су имале најлепши поглед који сам икада видео. (...) Моје је извештаје увек саслушао без узбуђења кад су повољни, а без узнемирености, кад су били лоши.“⁴⁶

Веру у српску војску краљ полаже у генерала Путника и има велико поверење у Пашића, о којем често разговарају. Када је, затим, краљ прешао у вилу крај Атине и њему је био водич кроз атинске споменике. За разлику од регента, краљ Петар жели првенствено да уђе у православну цркву и скрушено се моли, што сведочи о његовој религиозности и изнова буди асоцијацију на личност Стефана Немање, ратника и државника који се у позним годинама посветио Богу.

У *Сџази њоред љуџа* налазе се и чланци којима се посредно сведочи о ефемерности империјалистичких освајачких похода. После рата Дучић у Бечу („Сутон једне славе“)⁴⁷ посећује гробницу Хабсбуршке династије, као што током пута у Истанбул жели да посети гроб султана Мурата у Бруси, који је поразио српску војску на Косову, али је том приликом и страдао од српске руке („Са Драгишом у Анадолији“).

Ликујући у себи што као Србин стоји над онима који су желели уништење његовог рода, показујући неспорну јаловост њихових тежњи, он не пропушта и да додатно обоји своје сведочење о њиховим гробним местима. Све што је годинама писао о неправедности анексије БиХ сада се сажима у презриви однос над саркофазима Хабсбурговаца. Гробницу описује као крајње недостојну царског ранга: ковчези леже у полумраку, необележени и без информација упућеног монаха лако би се могли помешати („Сва беда једне круне и једне славе, изгледаше ми тог часа очевиднија него икад“).⁴⁸ Ковчег Фрање Јосифа, који је послао

⁴⁴ Станислав Краков, *Сџваралашџиво о Великом райџу*, стр. 363.

⁴⁵ *Нав. дело*, стр. 363.

⁴⁶ Јован Дучић, *Градови и химере...* стр. 448.

⁴⁷ Јован Дучић, *Градови и химере...* стр. 408–420.

⁴⁸ Јован Дучић, *Градови и химере*. стр. 415.

на Србе казнену експедицију, црвоточан је, пропалог дна и земни остаци би испали на под да монах није закуцао летву на доњу плочу: „Како је смрт шкрта према онима (...) којима је живот давао све распикућски“.⁴⁹ Са неким чудним задовољством монах набраја све скаредности и скандале владарске породице, њихово распадање од срамних болести и недостојне смрти („Сви су Хабсбурзи живели развратно, и завршавали срамно. Најсрамније, стари Фрања Јосиф“).⁵⁰ Као контраст овој слици јавља се личност самог чувара гробнице који је, стицајем околности, био војник у Великом рату, и био рањен у Србији, али о Србима има да каже све најбоље: „Срби су изванредни и људи и војници“.⁵¹ Некадашњи војник захвалан је Србима који су га лечили и спасили му живот, а Дучић ту чињеницу наглашава пошто овим мотивом истиче ничим скривену тезу свог есеја.

Друга империја због које је српски народ у Босни и Херцеговини нарочито дуго страдао јесте Османско царство. Негативни однос према Оријенту пресликава се у Дучићевој визири на целокупан Исток и обликује својеврсну источњачку фобију. Зато је све на шта наиђе на путу (подузетом у пролеће 1939. године) вредновано негативно и са снажном индигнацијом: „на Истоку нигде нисам нашао блеска ни радости. Сасвим противно оном што се прича о чару и сјају овог краја света“.⁵² За њега је ова култура негативна другост, противност тековинама европске и медитеранске цивилизације. Вредносна индигнација не проистиче само из урођене завичајне одбојности према Турцима, већ и из његове наклоности античкој, западноевропској култури, мисли и уметности. Дучић није у стању да у Истанбулу види било шта друго изузев варварске непросвећености,⁵³ заслужне за пропаст раскошне византијске културе: „варварски владари, седећи овде на самим темељима најсјајније културе византијске, нису ништа попримили на тим рушевинама, него наставили оно што су њихови претци радили по азијским пустарама“; „Чаробна је успомена само на стари Бизант“.⁵⁴ Стога није нимало очаран егзотиком Оријента о којој пишу западни путописци. Оријенталну архитектуру опажа као безначајну, чак и у случају царских сараја на Босфору. Заинтересован је само за артефакте римских царева потеклих са територије данашње Србије (Константина и Јустинијана), који су утврдили хришћанство у Источном Римском Царству и за материјалне трагове Срба значајних за историју Османског царства: српских деспота (као што је, на пример, плоча са грчким натписом о Ђурђу, српском деспоту који је подигао царску кулу у XV веку), јаничара, правника и научењака, филолога, везира, султанија (мазулеј Маре Бранковић, подаци о животу Оливере Лазареве, Бајазитове супруге, која је такође живела у Бруси).

⁴⁹ *Нав. дело*, стр. 420.

⁵⁰ *Нав. дело*, стр. 420.

⁵¹ *Нав. дело*, стр. 418.

⁵² *Нав. дело*, стр. 424.

⁵³ Види и Мирко Магарашевић, *Дучићева њујоркиска медитеранска мисао*, у: Предраг Палавестра (ур.), *О Јовану Дучићу: зборник радова поводом педесетогодишњице смрти*, Научни скупови, Књ. LXXXV, Београд: САНУ, 1996, стр. 241–254.

⁵⁴ *Нав. дело*, стр. 425, 429.

Обилазак византијских споменика праћен је честим историјским реминисценцијама а завршни дан путовања посвећен је посети гроба српског крвника. Слично жељи да стане пред трошне земне остатке хабсбуршке династије, тако и у Истанбулу, као припадник малог народа који се често бранио, има потребу да се увери у пролазност сваког освајачког подухвата, империјалне тежње, па одлази у Брусу, на азијску страну, у Муратово турбе. Друштвено-политички контекст у којем креће на путовање са Драгишом Васићем (који је био на национално опредељен у конкордатској кризи и који ће се, као и Дучић, снажно противити споразуму Цветковић-Мачек који ће се одиграти убрзо после њиховог заједничког пута) изразито је драматичан и сведочи о сигурном помагању новог светског вихора: неколико месеци пре Дучићевог и Васићевог путовања десили су се Аншлус и Кристална ноћ, месец дана раније окупирана је Чехословачка, путовање се одвија у месецу инвазије Мусолинијеве Италије на Албанију, на лето исте године биће проглашена Бановина Хрватска а у септембру ће се догодити инвазија на Пољску. Шездесетпетогодишњем Дучићу (и педесетчетворогодишњем Васићу) прилично је јасно каква судбина чека читав свет и баш у таквом тренутку желе да посете гроб султана Мурата који је срушио средњовековну српску државу (њеној раскоши посвећени су *Царски сонети*, објављени готово десет година пре боравка у Истанбулу), не би ли на таквом симболичком месту себе умирио потврдом ефемерности сваког завојевачког похода. Дубоко узбуђена два значајна српска писца и државника, од којих ниједан неће дочекати крај новог рата, стоје над „мртвим свирепим непријатељем којег су све гусле српске опевале а све мајке оплакале“: „Ниједан народ на земљи није пролио онолико крви и суза, колико онај којег је оборио у срамно ропство победилац који је овог дана у Бруси лежао овако међу нама над двојицом Срба“,⁵⁵ размишљајући о чињеници да је српски народ упркос свему опстао („Замисли да овај цар отвори данас своје крваве очи и види два Србина изнад себе! Он би се пренеразио, видећи да и данас има Срба на свету. И да их ипак има више него икад...“),⁵⁶ ободрени уверењем да ће успети да се одупре и у рату који управо започиње.

ЗАКЉУЧАК

Током балканских и у Великом рату Дучић је чинио је оно што је сматрао својом националном дужношћу: дипломатски се ангажовао у име српских интереса, састављајући брошуру против анексије БиХ на италијанском, подстичући јавност новинским написима да искаже своје незадовољство; као песник поступао је по свом унутарњем налогу и херојство српског народа приказивао као најизразитији израз народног духа.

Великом рату враћа се не само у међуратном периоду, састављајући *Царске сонете*, већ и касније, у новим историјским околностима, када одбија да се придружи избегличкој влади у Лондону и одлази у САД. Последње године свог живота Дучић је посветио окупљању српске емиграције и борби за угрожен српски народ. Довршавајући *Стиазу поред ууша* то-

⁵⁵ *Нав. дело*, стр. 441.

⁵⁶ *Нав. дело*, стр. 441.

ком Другог светског рата, осврће се и премерава улогу монархије, идеју уједињења српског народа у држави која није дуго трајала. То чини преиспитујући, са једне стране, сопствену улогу у ратним и међуратним данима, а са друге стране, са жељом да укаже на снагу народа који се много пута противио моћнијима, али успевао да опстане и очува свој херојски дух.

ИЗВОРИ

- Јован Дучић, *L'annessione della Bosnia e dell' Erzegovina e la questione serba*, Roma: Tipografia Labicana, 1908.
- Јован Дучић, *Песме*, Милан Кашанин (прир.), Београд: СКЗ, 1968.
- Јован Дучић, *Градови и химере. Путописи; Стиаза поред њих: Есеји и чланци. Сабрана дела Јована Дучића*, књ. 2, Меша Селимовић, Живорад Стојковић (ур.), Београд-Сарајево, 1989.
- Јован Дучић, *Патриотизам у књижевности, Београђани, оцабина је у ојасности! (1908), Словени и Босна (1908), Босна и Херцеговина (1909), Босна и Херцеговина: њихање устава – њихање цркве (1910), Босна и Херцеговина у нашој историји (1928), Реч Јуославија (1929)*, у: Моји сапутници: књижевна обличја, прикази и белешке; чланци. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 4. Меша Селимовић, Живорад Стојковић (ур.), Београд-Сарајево, 1989, стр. 494–522, 585–589, 592–593, 595–598, 607–609, 609–612.
- Јован Дучић, *Благо цара Радована: књио о судбини*, Београд: Просвета, 1997.

ЛИТЕРАТУРА

- Вирџил Карианопол, *Из букурештијанских дела Јована Дучића*, у: О Јовану Дучићу 1900–1989. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 6. Меша Селимовић, Живорад Стојковић (ур.), Београд-Сарајево, 1989, стр. 468–486.
- Наташа Јовановић, *Појмовник њихонима у Рововцу*, у: Станислав Краков, *Сиваралаштво о Великом рату*, Зорана Опачић, Наташа Јовановић (прир.), Дела Станислава Кракова, Београд: Службени гласник – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2020.
- Станислав Краков, *Животи човека на Балкану*, Београд: Наш дом – L'Age d'Homme, 2009.
- Станислав Краков, *Четири вола краља Петра*, у: Стваралаштво о Великом рату, Зорана Опачић, Наташа Јовановић (прир.), Дела Станислава Кракова, Београд: Службени гласник – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2020, стр. 361–363.
- Мирко Магарашевић, *Дучићева њихојсна медитеранска мисао*, у: Предраг Палавестра (ур.), О Јовану Дучићу: зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, Научни скупови, Књ. LXXXV, Београд: САНУ, 1996, стр. 241–254.
- Живко Милићевић, „Дучић у Политици“, 1908, у: О Јовану Дучићу 1900–1989. Сабрана дела Јована Дучића, књ. 6, Меша Селимовић, Живорад Стојковић (ур.), Београд-Сарајево, 1989, стр. 462–465.
- Ружица Миликић Стојковић, *Библиографија*, у: Јован Дучић, Песме, Прир. и предговор Милан Кашанин, Београд: СКЗ, 1968, стр. 295–393.
- Коста Ст. Павловић, *Јован Дучић*, Београд: Откровење, 2001.
- Радован Поповић, *Кнез српских њесника*, Београд: Службени гласник, 2009.

Zorana Z. Opačić

HEROES AND POETS. JOVAN DUČIĆ'S VIEW OF THE GREAT WAR

S u m m a r y

In this paper, we dealt with Jovan Dučić's essayistic views on the Great War. Ducic has repeatedly engaged in Serbian interests during the Balkan wars and the Great War, as a civil servant, as a public figure and as a poet and essayist. The first part of the paper is dedicated to the analysis of the attitudes from the *Blago cara Radovana* about the nature of poets and heroes. According to Ducic, the poet is "the greatest patriot" and his nature is complementary to the heroes. That is why Ducic created a corpus of songs dedicated to the Balkans and the Great War, which had a strong reception in periodicals during the wars. The second part of the paper is dedicated to the research of the peculiarities of the essay book *Staza pored puta*, written during the Second World War. Giving up the idea of Yugoslavia, the author needs to reconsider the era of the Karadjordjevic dynasty and the role of important politicians, statesmen and diplomats in it in a new context, from a distance. At the time of writing the essay on Peter and Alexander Karadjordjevic and the Thessaloniki Front, King Alexander is no more in this world, just like the monarchies acquired by his military command. And that is why he interprets both of the monarch's historical roles: the heroism of the supreme commander and the contradictory actions of the king. We will point out a special essay layer dedicated to visiting the tombs of the rulers of the great imperialist powers that kept the Serbian people in captivity (Austro-Hungarian and Ottoman), which, in the time of new war sufferings, shows the ephemerality of imperialist conquests. We concluded that although he did not directly participate in the wars, Dučić fulfilled his inner task as a patriot with his poetic and cultural engagement.